

'CASTELL DE L'ARENY', 'CASTELL D'ALARENY', 'CASTELL DALARENY'. COM HEM D'ESCRIURE AQUEST TOPÒNIM? ELS ORÍGENS

Dr. JOSEP CAMPRUBÍ SENSADA

Resum

L'actual topònim *Castell de l'Areny*, tal com es pronuncia, també es pot escriure *Castell d'Alareny* o *Castell Dalareny*. Quina seria la forma més adient i quin seria el gentilici? Per tal de respondre aquestes qüestions ens hem de remuntar als textos que ens parlen dels seus orígens històrics.

Paraules clau

Castell de l'Areny, topònim, segle IX, Sant Romà de la Clusa, història.

Abstract

The current toponym Castell de l'Areny, as it is pronounced, can be written Castell d'Alareny or Castell Dalareny. Which would be the most suitable and what would be its gentilici? In order to answer this question, we must go back to the writings that tell us about its historical origins.

Keywords

Castell de l'Areny, toponym, 9th century, Sant Romà de la Clusa, history.

L'escriptura correcta dels topònims és un tema que sovint provoca controvèrsies i diversitat d'opinions, com en el cas del municipi berguedà que nosaltres analitzarem, el qual es pronuncia d'una única manera però amb tres formes possibles d'escriure'l: *Castell de l'Areny*, *Castell d'Alareny* i *Castell Dalareny*. Està situat a la província de Barcelona, és un dels municipis menys poblats de Catalunya i té annexat l'indret de la Clusa, amb l'església de Sant Romà, però no sempre fou així. Per situar el lector direm que al voltant hi trobem poblacions i municipis com ara Vilada, la Nou, la Pobla de Lillet, Sant Jaume de Frontanyà o Borredà, alguns dels quals també amb escassos habitants.

En el transcurs d'aquest article intentarem esbrinar la forma més adient d'escriure el topònim. Per fer-ho, primer realitzarem una anàlisi dels docu-

ments de finals del segle IX i de tot el X en què apareix i seguidament l'aplicarem a l'evolució del topònim, tant parlat com escrit.

Durant la dissertació, per referir-nos genèricament a aquest lloc, usarem la forma *Castell Dalareny* i al final de l'estudi ja justificarem per què hem triat aquesta i no les altres dues, tot i que la versió oficial del nomenclàtor de topònims catalans és *Castell de l'Areny*. Utilitzarem la forma *Castell d'Adalasèn* quan apliquem aquest topònim a esments dels segles IX i X, ja que creiem que era així com la gent d'aquesta època el pronunciava, tal com exposarem més endavant.

La data dels documents que hem usat està comptabilitzada segons el Sistema Camprubí 2022 de Datació Documental (Camprubí, 2022) i recordem al lector que estan escrits en llatí.

Per situar-nos en el context de l'època, hem de dir que el Castell d'Adalasèn dels segles IX-X formava part del *pagus* o *territorium* anomenat Berguedà, el qual estava annexionat al comtat de Cerdanya i als seus comtes per dret de conquesta (Camprubí, 1999).¹ Formava part del bisbat d'Urgell i estava ubicat en un indret proper a la frontera amb Al-Andalus (el territori en poder dels àrabs) (Camprubí, 2006, p. 23-86). La pugna entre el món comtal i Al-Andalus explica l'aparició de tot un seguit de castells fronterers encimbellats, sobretot a finals del segle IX, moment en el qual els comtes avancen fronteres cap al sud. En serien exemples propers Peguera, Merlès, Olvan, Puig-reig, Clarà, Viver, etc. I també el Castell d'Adalasèn (actual Castell de l'Areny). A cadascun d'aquests el comte hi col·locava una persona encarregada del funcionament i defensa militar. En aquesta època també es controlaven els termes a través d'esglésies parroquials que pertanyien a particulars o monestirs, les quals tenien el dret de recaptar rendes. Tots aquests fets al Berguedà han estat estudiats en detall.²

No hem de confondre el Castell de l'Areny berguedà amb el Castell d'Areny de Noguera (*Castro Arinio*), a l'actual comarca de la Baixa Ribagorça, que també ens apareix documentat al segle IX en textos del cartoral de Santa

¹ És incorrecte parlar del *pagus* de Berga, ja que aquesta població no manava res car no existia cap comte berguedà sinó que el poder, per dret de conquesta, l'exercia el comte cerdà. Als documents que veurem en aquesta obra sempre ens apareix com a *Bergitanensium* (o formes derivades), és a dir, Berguedà. Berga en aquest període ens apareix citat una vegada (Ordeig, 1993, doc. 36, p. 96-99, *Berga*). Al nostre parer, la terminació *-ensium* designa provinença.

² Camprubí 2006, p. 87-170 per al Berguedà; Martí 1995 per als *pagus* i comtats del nord-est ibèric.

Maria d'Alaó.³ Al seu costat hi havia l'església de Sant Martí⁴ (l'actual Sant Martí d'Areny de Noguera), que també pertanyia a la jurisdicció del bisbat d'Urgell.

1. ORÍGENS HISTÒRICS

Documents autèntics

El document amb la referència escrita més antiga que esmenta el Castell d'Adalàs està desat a l'Arxiu Episcopal de Vic, al lligall 2.061, plec IV, p. 83-85 (Abadal, 1981, doc. VIII, p. 125-127). L'original està desaparegut o destruït i ens n'ha arribat el contingut a través d'una còpia manuscrita que va fer Roc d'Olzinelles segurament a inicis del s. XIX. És l'escripturació de la resolució d'un judici, feta el 27 de maig de 886/887 a l'església de Sant Martí del castell de *Petra Ammuni* (Perramon), al comtat de Cerdanya,⁵ que enfrontava el comte Guifré (el Pilós) contra el bisbe Esclua de la Seu d'Urgell. Segons diu el text, un sarraí (àrab) anomenat Iternal (Adral), que en algun moment va ésser alliberat per una tia de Guifré el Pilós anomenada Ailó, va arribar a Borredà i va desglear els erms sobre els quals, en el moment de fer-se el judici, hi havia ubicada l'església de Santa Maria, i també ho va fer en terres situa-

³ Abadal 2007, doc. 5, p. 282 823/24 maig 31 (si el rei citat a la datació considerem que és Lluís fill de Carlemany); si considerem que el rei citat a les datacions següents és Carles fill de Lluís: doc. 61, p. 316-317 (867/68) maig; doc. 75, p. 324-325 (876/77 març); doc. 76, p. 324-325 (876/77 març 31); doc. 78, p. 326-327 (877/78 març 21); doc. 79, p. 327 (878/79 abril 2), etc.

⁴ Abadal 2007, doc. 21, p. 291-292 (845-47 juny si considerem que el rei citat a les datacions és Carles fill de Lluís).

⁵ El lloc és de mal identificar. L'única similitud que hem trobat és el mas Perramon, situat a l'actual municipi de Ribes de Freser, entre el Baell i la Bruguera, una masia que ens apareix documentada al s. XIII i que qui sap si ja existia anteriorment (Mikes, 2002-03). Al seu costat hi ha una església dedicada a sant Esteve, tot i que al document de 886/7 s'esmenta la de Sant Martí, i tampoc es té constància que actualment existeixi cap castell a la zona tot i que, en cas de ser-hi, per les similituds toponímiques podia haver estat ubicat a l'entorn de l'actual casa de l'atalaia, al mas Torroella o a la mateixa casa de Perramon. Sabem que aquesta zona formava part del comtat de Cerdanya (vegeu per exemple Ordeig, 2020, doc. 511, p. 459; doc. 575, p. 501; etc.).

des a “Meseleo” (Masilent?),⁶ Cosp, la Serra de la Riba i Albars, indrets més o menys propers l’un a l’altre, alguns dels quals són a l’actual municipi de Castell de l’Areny. Al Castell d’Adalasèn/Atalasèn (*castrum Atalasindi*) hi tenia una casa que estava situada al costat d’una altra casa que era d’una persona anomenada Anigarda i, a sota del castell, Adral hi tenia un hort que estava al costat d’una terra eclesiàstica i de la vinya que hi tenia un home anomenat Sendulf. Al judici es resol que aquestes propietats han d’ésser per a Guifré (el Pilós) i no pas per al bisbe Esclua. El text ens diu que Adral va agafar terres conreades i no conreades i que les va treballar durant trenta anys (cosa que li donava el dret de tenir-les en propietat), és a dir, que trenta anys abans, als anys cinquanta del segle IX, suposadament ja hi havia gent que conreava terres en aquests indrets propers a la frontera amb Al-Andalus, tot i que també pot tractar-se d’un formulisme legal per obtenir les propietats i que en realitat les hagués treballat un temps indeterminat. Podria ser, és una suposició, que Adral hagués extirpat les terres per ordre de la família d’Ailó quan n’era serf i posteriorment hagués guanyat la llibertat i hagués marxat a Al-Andalus, ja que no s’esmenta que sigui present al judici ni que hagi mort. Per això el comte Guifré, nebot d’Ailó, les reclama com a seves, enfront del bisbe que hi devia voler exercir drets episcopals.

El fet que hi hagi un home o una família sarraïna en aquesta zona no ens ha de sobtar, ja que durant el s. IX el Berguedà esdevingué zona de frontera entre el món comtal (al nord) i el món adscrit a Al-Andalus (al sud) (Camprubí, 2006, p. 29-49). És per això que al límit entre la plana i la muntanya hi trobem topònims que ens podrien delatar un possible origen o contacte musulmà, com ara Tagast o Tagastet (Balaña, 2002, p. 30), Puig Arbesós (Arabesos), la Mesquita, Alfar (*Congrés Fars de l’Islam*, 2006), etc. Fins i tot el nom *Borredà* (escrit *Borositano* i *Borresatano* al document de 886/87), al nostre parer, podria provenir d’un *burj Sadam* (la torre de Sadam) o de mots similars.

Quan parlem de castells no hem de pensar en grans fortificacions sinó en campaments fets de fusta o amb murs senzills de pedra, que, quan l’avanç de la frontera permetia la consolidació del territori del seu voltant i el terme es controla a través d’una església parroquial, alguns desapareixen o es convertien en torres fetes de pedra o residències fortificades de persones

⁶ No seria gens estrany que el topònim *Meseleo* fes referència a l’indret on hi ha la casa de cal Masilent, a l’actual terme de Castell Dalareny, entre coll de Coma i la casa de la Rota. L’interès d’aquest lloc, a part dels camps i boscos, és que hi ha una guixera.

poderoses (Camprubí, 1998, 2004, 2005). I un semblant d'això és el que creiem que passà en el nostre cas. La llunyania de la frontera i el control del terme a través de l'església de Sant Vicenç faran que el *castrum* desaparegui físicament però que quedi com a topònim. No creiem que durés més enllà d'inicis del segle X, ja que a l'acta de consagració i dotació de Sant Jaume de Frontanyà, feta el 20 de juny de 905 (Ordeig, 1992, doc. 32, p. 88-90), desada a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell (Consagracions d'Esglésies n. 11), s'especifica que un dels indrets amb els quals limita aquesta església és el terme de Sant Vicenç que està situat al Castell d'Adalàs (*Kastro Adalasindi*). És a dir, que el terme no és el del *castrum* sinó el de l'església. Fins i tot la *terra ecclesiastica* situada sota el castell, que era treballada per Adral, podria ser una referència a terrenys que pertanyien a l'església i, en aquest cas, podríem suposar que un edifici dedicat a Sant Vicenç ja existiria el 886/7.

A l'Archivo Histórico Provincial de Zaragoza, secció Archivo de Familias, dins de la Casa Ducal de Híjar, V-12-1 (Fondo Joch), hi ha un pergami original del 2 de novembre de l'any 997 (o 996) (Freedman, 2003) en el qual el comte Oliba (el futur abat de Ripoll i bisbe d'Osona) ven a un personatge anomenat Segfred un alou (propietat lliure i plena) (Martí, 1997) que tenia al [terme del] Castell d'Adalàs (*Castro Adalasindo*) per 120 sous o béns equivalents a aquesta quantitat. Limitava amb el lloc de la Llobera (*ípsa Lobera*), amb el terme de la vila de Rotgers (*Villa Rodgarios*, que en aquest sector el límit coincidiria més o menys amb l'actual riera de Camp Rubí), amb la vila de Roset (*uilla Rosedo*) i amb un lloc anomenat *Castellaraco* que podria ser l'actual muntanya dels Castellons o les restes del castell que anomenarien "castellot". Contenia cases, corts, colomers, horts, espais oberts, terres, vinyes, pomeres i altres arbres, llocs erms i altres de conreats, selves, prats, pastures, molins, aigües i garrigues, una propietat que, seguint les particions de muntanyes i rius, podria tenir aproximadament uns deu quilòmetres quadrats (Camprubí, 2019). Aquesta descripció ens permet fer-nos una idea sobre les activitats agrícoles i ramaderes que es desenvolupaven a la zona. Si hi havia corts és molt probable que fossin per tenir porcs, vaques, cabres o xais. Aquest tres darrers, però, es devien alimentar sobretot amb prats i pastures. Si tenien colomers és possible que també criessin altres aus. Amb l'aigua feien moure els molins amb els qual es devien moldre els cereals que plantaven i també els servia per regar els horts i potser els arbres fruiters, dels quals només es descriuen les pomeres. Si tenien vinyes és que feien vi. Tot això en un paisatge on alternaven els boscs espessos (sense especificar quines plantes hi havia) i les terres ermes amb els espais de pastura, les terres conreades, les cases i les alzines.

Documents falsificats

A l'Arxiu Diocesà de Solsona, al fons de pergamins de Sant Pere de la Portella, hi ha una còpia del s. XI, datada del 21 de setembre de 963 (962) o bé de 1035 (Ordeig, 2020, doc. 524, p. 466-467) en la qual Sesnanda i els seus fills donen a Sant Pere de Frontanyà (actual Sant Pere de la Portella) un alou (propietat lliure i plena) situat a Cosp, al lloc anomenat Quer Alt, que limita amb (Sant Jaume de) Frontanyà, Palau Rodgers, Castell d'Adalasèn (*Chastello Adalasindo*) i el bosc d'Arderiu. Josep Camprubí (2006, p. 194-195) el considera fals pels següents motius: les dues dates que té el document estan distanciades entre si més de setanta anys; signa el comte Oliba (Cabreta), que morí a finals del s. X, juntament amb el bisbe Ermengol i l'arquebisbe Guifré, que són del segle XI, és a dir que són d'èpoques diferents. Si donem com a bona la data del 21 de setembre de 1035/36, coincideix amb el mateix dia de la consagració i dotació de l'església del monestir de Sant Pere de la Portella, feta pel bisbe Eribau, és a dir, que el bisbe Ermengol no hauria d'aparèixer al document de Cosp perquè ja seria mort; Hi trobem el comte Guifré de Cerdanya, una intitulació que no s'usarà fins a inicis del segle XI i per tant, si el document fos de l'any 963 (962), estaria fora de context. A tot això podríem afegir-hi que el Castell d'Adalasèn no apareix com a *castrum* sinó com a *chastellum*, una denominació que no s'utilitzava als documents del nord-est peninsular ibèric en aquesta època sinó posteriorment, tal com veurem més endavant. Aquesta barreja d'elements fan que el consideri fals. Jordi Bolòs (2009, doc. 17, p. 231-234) dubtava si era vertader o fals i Ramon Ordeig (2020, doc. 524, p. 466-467) el qualificava com a text interpolat però el donava per bo.

A l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, fons d'Andorra, número 6 , hi ha un document que s'ha considerat original, en el qual s'explica que el comte Borrell (d'Urgell), la seva esposa i el seu fill, l'11 de juliol de 989 (988) (Baraut, 1980, doc. 214, p. 45-47) permutaren amb el bisbe Sala i els canonges de la Seu d'Urgell un seguit de propietats a canvi de les esglésies i parròquies de Sant Andreu de Sagàs, Santa Maria de Merlès, Sant Vicenç del Castell d'Adalasèn (*kastro Adalasende*)⁷ i Sant Esteve de Pardines. Considerem aquest document com un original fals perquè s'hi diu que a Sagàs

⁷ L'església de Sant Vicenç amb la seva parròquia, els seus límits, termes i amb les pertinences de l'església (vol dir propietats mobles i immobles).

hi ha una sagrera, un mot que no trobarem fins al 1045 (Farías, Martí & Catafau, 2007) i a més a més no s'esmenta cap d'aquestes propietats al testament del comte Borrell, redactat el 24 de setembre de 993 (Baraut, 1980, doc. 232, p. 63-65).

A l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, el pergami número 2 de la sèrie de consagracions d'esglésies és una acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell en la qual s'esmenten les parròquies del seu bisbat sobre les quals dita església hi tenia algun dret (no confondre dret amb propietat) o en cobrava algun cens (Ordeig, 1993, doc. 1). El document està datat del 820 (819) però es tracta d'una falsificació feta possiblement entre 1016 i 1024 (o 1016/17-1024/25 segons el sistema de datació Camprubí 2022) per legitimar els seus suposats drets sobre aquestes parròquies. Això vol dir que, tot i ésser un document fraudulent, aquestes existien de veritat i no eren inventades. Sobre el contingut d'aquest text i la seva falsedat ja han escrit diversos autors, que s'han fixat sobretot en l'aparició de personatges que no lligaven amb l'època i en indrets que suposadament encara estaven en poder d'Al-Andalus (Gascón & Vergés, 2017). Però un fet important que els ha passat gairebé desapercebut a tots ells és que el 820 (819) la paraula *parròquia* equivalia a bisbat i no serà fins a finals d'aquest segle, a la consagració de Santa Maria de Merlès, el 893, quan a partir de llavors *parròquia* s'aplicarà a les esglésies rurals per designar el dret de cobrar dècimes i primícies al seu terme (Camprubí, 2006, p. 129-133). Entre les parròquies berguedanes esmentades al fals text datat de 820 (819) hi apareix la de Castell d'Alasèn (*Kastro Adalasingdo*), cosa que ens indica que l'església de Sant Vicenç entre 1016 i 1025, dates probables en les quals es feu la falsificació, era independent però havia de pagar algun cens anual, normalment petit (Camprubí, 2006, p. 141-146), a Santa Maria de la Seu d'Urgell.

Entre la tradició i l'arqueologia

La ubicació del *castrum* o campament, possiblement fet majoritàriament de fusta (Riu, 1962), estaria situada dalt d'un promontori rocós més o menys rectangular que hi ha pocs metres al sud de l'església, de cim força pla, en el qual els costats est i oest, allargats, presenten sengles penya-segats i en canvi els extrems nord i sud pugen en pendent però són accessibles, de manera que creant-hi marges esglaonats de pedra a diferents nivells i posant-hi a sobre un tancat amb troncs drets oferiria protecció als seus habitants. Avui encara es poden veure marges esglaonats que fins a

mitjan segle XX eren utilitzats com a feixes de conreu i que podrien tenir el seu origen en aquest sistema defensiu del castell, si no és que va ésser a la inversa i les defenses del castell es van fer sobre feixes de conreu que existien prèviament.

L'any 2000, i dins d'un projecte d'investigació més ampli que es va realitzar al Berguedà, es va prospectar l'emplaçament del castell (Martí & Camprubí, 2000). Entre els materials ceràmics que es van recollir hi havia peces granuloses reduïdes (de color gris), oxidades (de color taronja) i oxidoreductores (barreja de gris i taronja). Algunes són semblants a les que s'obtingueren a l'excavació de Montclús (Santa Maria de Merlès) (Folch, 2006), en pasta reduïda i oxidada rogenca, i per tant la cronologia de totes elles estaria al voltant dels s. VIII-IX. A aquests grups caldria afegir-hi el dubte d'unes peces que, tot i que creiem que són medievals com les anteriors, per la seva similitud també podrien ser ibèriques. La poca presència de fragments semblants als recollits al monestir de Mata (l'Espunyola), datats del segle X (Camprubí & Martí, 2009), ens fa pensar en un abandonament de la zona rocosa del Castell d'Adalasèn a favor d'una de menys aspra a inicis d'aquest mateix segle aproximadament, just quan la línia fronterera amb Al-Andalus era més llunyana. Altres materials, recollits en menor proporció, demostren la freqüentació del cim durant la resta de l'època medieval, la moderna i la contemporània, després que el nucli de població ja s'hagués establert al costat d'aquest promontori.

Els castells i les esglésies, com a centres de control territorial que eren, se solien col·locar prop d'algun camí existent per tal de controlar-lo i a la vegada per no quedar aïllats al territori. Per això és possible que la xarxa viària del segle IX aprofités camins utilitzats en èpoques anteriors. A Coll Jovell, un indret situat uns centenars de metres al nord del *castrum*, hi ha una cruïlla de quatre camins des d'on es podia anar, per posar uns exemples, a Castell d'Adalasèn, Vilada (i després a Berga), Sant Pere de Frontanyà (avui Sant Pere de la Portella), Rotgers, Borredà, etc.; Sant Romà de la Clusa, la Nou, Lillet, etc.; Cosp, Sant Jaume de Frontanyà, etc.; Camp Rubí, Rotgers, Borredà o Sant Jaume de Frontanyà. La paraula *Jovell* significa "jou petit" i és un topònim que, amb la seva variant *jou*, el trobem a diversos llocs de l'actual Catalunya, sovint associat a colls o llocs de pas, com per exemple als municipis de les Valls de Valira, Josa i Tuixén, Lacor, etc. El cas és que el Coll Juvell del Castell d'Adalasèn està en un lloc força obert i fins i tot planer. S'ha proposat si aquest topònim, en alguns casos, podria ser l'adaptació del nom

Collum Iouis, és a dir, Coll de Júpiter,⁸ un dels deus romans més importants, i tindria sentit trobar aquest nom associat a estrets i passos importants, els quals serien encomanats a aquesta divinitat. Per tant, si aquest topònim fos d'origen romà, hauria d'aparèixer entre el 195 aC, quan Cató va sotmetre els bergistans (Iniesta, 1989, p. 365),⁹ i finals de segle IV, quan l'imperi Romà va adoptar com a oficial el cristianisme i es va abandonar, almenys teòricament, el culte als déus anteriors. No obstant això, Joan Coromines (2011, p. 410) opina que “les llatinitzacions tardanes *Collum Iouis* són fantasies absurdes de notari erudit que es recorda de Júpiter”. Però, podem assegurar que ho són totes? Alguna d'aquestes no podria fer referència realment a Júpiter? Altres casos similars hi ha. Per exemple, el topònim *cirera* pot fer referència al fruit d'un arbre però en alguns casos també podria venir de la paraula àrab *siraj* (punt de vigilància) (Balaña, 2002, p. 67-74) que amb el pas del temps la gent ha acabat convertint i adaptant en una paraula per a ells coneguda enfront d'una d'àrab desconeguda.

Al nord de Camp Rubí hi ha el coll de Flavi, un nom que ens pot evocar l'antropònim romà *Flavius* o bé podria l'adaptació al català del nom *fluvium*, que significa riu, i faria referència a la riera que passa prop seu. Fos com fos, en 700 anys de dominació romana algú es devia passejar o viure en aquesta zona, encara que avui no sapiguem o no vulguem trobar les restes materials que va deixar.

Alguns d'aquests camins ja devien existir anteriorment en època ibèrica (segles VI aC-II aC) o abans ja que, sobretot a l'actual Berguedà, s'han conservat topònims anteriors a l'arribada romana com ara Queralt, Querol, Lacor, Berga, Olvan, etc.¹⁰ Això significa que des de llavors fins avui en aquests indrets hi ha d'haver hagut un poblament més o menys constant, ja que si durant algunes generacions en aquestes zones no hi hagués viscut ningú, els noms anteriors que provenien d'altres llengües i que per a ells no significaven res haurien desaparegut, cosa que no ha passat.

⁸ Com per exemple Ordeig, 2020, p. 508-509. Tot i que el text ens ha arribat en una còpia del segle XVII i podria estar retocat o falsificat. Per això el transcriptor col·loca alguns passatges entre claudàtors.

⁹ El romà Titus Livi, que visqué als segles I abans de Crist i I després de Crist, a la seva obra *Ad Urbe Condita*, al volum manuscrit número 34, part o capítol 21, parla dels bergistans.

¹⁰ Vegeu els exemples que analitza Bertran 1988.

Per la mateixa raó tampoc hem de creure que aquestes terres quedessin despoblades amb l'arribada dels àrabs al s. VIII i que es repoblessin a finals del segle IX durant l'anomenada "reconquesta", com s'ha dit durant anys, teories que cada vegada són més refutades per la historiografia i l'arqueologia (Martí, 1995; Cingolani, 2019; Gibert, 2018).

Segons explicava una persona d'avançada edat (Camprubí, 1984, p. 12), prop de la casa de Soldevila hi havia unes pedres molt ben col·locades que la gent identificaven amb un cementiri antic que, segons deien, podria ser dels romans. Avui és impossible comprovar-ho ja que no sabem on buscar a causa de la vegetació que hi ha crescut i al fet que els camps de conreu resten convertits en pastures, cosa que fa molt difícil la prospecció arqueològica ja que no es remou mai la terra i sempre està coberta d'herba. Per tant, no podem determinar de què es tractava ni de quina època. Propera a Soldevila hi ha la casa de cal Masilent que hem identificat com el *Meseleo* de 886/7.

També en aquesta part de l'actual municipi hi ha la casa de Camp Rubí, que havia estat un dels masos més importants de la zona fins a mitjan segle XX. Desconeixem notícies històriques directes del lloc als segles IX i X, tot i que cal remarcar que l'any 857/58 es documenta un altre *Campo Ruvio* a la vall de Saldes (Ordeig, 1993, doc. 5, p. 20-22), a l'actual Alt Berguedà. En les prospeccions de l'any 2000 (Camprubí & Martí, 2000) no s'observaren restes d'estructures pròpiament medievals tot i que s'obtingueren dues mostres ceràmiques significatives diferents. Els materials més antics es localitzaren a les feixes que hi ha sobre la masia i presentaven la màxima concentració a la tercera d'elles, que aprofita un aflorament rocallós.¹¹ S'hi trobà ceràmica reduïda granulosa (grisa), entre la qual destaca una vora amb punta arrodonida, i també peces oxidoreductores (barreja de color gris i ataronjat), tot plegat igual que les produccions recollides al Castell d'Adalàs, amb una cronologia dels segles VIII-IX. En menor proporció hi apareixen altres fragments medievals, moderns i contemporanis. La segona mostra ceràmica s'obtingué a l'hort de la masia¹² i no aportà indicis anteriors als segles X-XI.

¹¹ Materials siglats com a CRU.

¹² Materials siglats com a CRB.

Sant Romà de la Clusa independent

Segons un pergamí original desat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó dins dels fons Monacals, pergamins benedictins número 20, sabem que al lloc de la Clusa la comtessa Ava (esposa del comte Miró II que governava la Cerdanya i el Berguedà) hi tenia propietats ja que quan va morir, els marmessors del seu testament, que eren el prevere Bell, Sunyer, un altre personatge que també es deia Bell, i Ató, les donaren al monestir de Sant Llorenç prop Bagà el 7 de març de 962 (961) (Ordeig, 2020, doc. 505, p. 454-455), tot i que no sabem de quines es tractava.

Sí que ens ho especifica, però, l'acta de consagració i dotació d'aquest monestir, feta el 21 de novembre de 984 (983) (Ordeig, 2020, doc. 718, p. 597-600) i de la qual hi ha una còpia d'inicis del segle XII desada a l'Arxiu Monacal de Montserrat, fons de Sant Benet de Bages, número 1.110. Al text s'hi citen les propietats que posseeix Sant Llorenç prop Bagà, entre les quals hi apareixen dos masos amb les seves terres que són a la Clusa. Tot i així, hem de tractar amb cautela aquest document, ja que ha de tractar-se d'un text que va ésser manipulat al segle XII i no sabem fins a quin punt reproduïa l'original (Camprubí, 2006, p. 190-191).

En la falsa acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell, que porta la data de l'1 de novembre 840 (839) però que en realitat fou escrita entre 1016/17 i 1024/25, que ja hem citat anteriorment, dins dels indrets berguedans ens hi apareix la Clusa. Això vol dir que a inicis del segle XI ja existia una església que tenia una parròquia (capacitat de recaptar rendes dins del seu terme) (Camprubí, 2006, p. 129-151), segurament dedicada a sant Romà com avui, amb un terme independent del de Sant Vicenç del Castell d'Adalasèn. Avui Sant Romà de la Clusa forma part del municipi de Castell de l'Areny (Adalasèn). La seva església és un edifici romànic que hom pot datar del segle XII i que fou restaurat l'any 1976 (*Catalunya Romànica*, 1985, p. 196-197).

Relacionada amb la falsificació de 840 (839) n'existeix una altra en la qual s'explica que el bisbe Sisebut, que suposadament va consagrar Santa Maria de la Seu d'Urgell, tres dies més tard, el 4 de novembre, va manar de fer un recopilatori dels censos que havia de rebre de les esglésies del bisbat (Ordeig 1993, doc. 1, p. 8-13). Es troba al cartoral Liber *Dotaliorum Ecclesie Urgellensis*, volum I, número DCCCXLIX, full 247, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, manuscrit que data del segle XIII. La distribució de les parròquies, l'exclusió del Pallars del llistat, la inclusió d'indrets de la vall de Brocà i dels

seus entorns dins del Berguedà (als segles IX i X eren de la Cerdanya) (Camprubí, 2006, p. 51-64) i altres observacions fan que el text ens doni una visió més del segle XIII que no pas del IX i per tant ningú dubta de la seva falsedat (Camprubí 2006, p. 182-183; Ordeig 2020, doc. IX, p. 763-765). S'hi diu que la parròquia de Castell d'Adalasèn ha de donar una mida de cera per al sopar del diumenge o del Senyor (*Et de Castello Adalasindo cera I ad cena Domini*), però no hi apareix la parròquia de la Clusa.

Desat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, al volum 1.134 dels documents Monacals d'Hisenda, hi ha recollit un inventari dels documents que l'any 1766 tenia el monestir de la Portella, fet pels mateixos monjos, en què apareixen alguns resums de textos referents a la parròquia de Sant Romà de la Clusa que havien existit entre els anys 1335 i 1397 (Bolòs, 2009, doc. 310).¹³ Per tant, en aquesta època, si tenia parròquia és que continuava independent de Sant Vicenç de Castell d'Adalasèn.

A hores d'ara ignorem quan s'hi va annexionar però, pels límits que s'esmenten en una descripció del terme parroquial de "Sant Vicenç Castell Dalareny" del 1674 (Casassas, 2021, p. 32-35), desada a l'Arxiu Diocesà de Solsona, sabem que en aquesta època la zona de la Clusa estava dins la parròquia de Castell Dalareny.

En la campanya de prospeccions arqueològiques de 2000 (Martí & Camprubí, 2000) només s'aconseguí la mostra d'una desena de fragments ceràmics d'interès al voltant de l'església, ja que els prats que cobrien l'indret dificultaven la tasca. Tot i així, els materials més arcaics recuperats semblen indicar una cronologia anterior al segle X, ja que es tracta de peces grises granuloses més gruixudes que les que trobem habitualment al Berguedà però que s'inscriuen en la mateixa línia de les que a la plana berguedana es poden atribuir al s. IX. A causa de la dispersió de les restes, es pot considerar que el primitiu assentament medieval es trobava entre la font de la Clusa i l'església. Es recollí ceràmica medieval posterior i de contemporània.

Altrament es prospectaren també els turons de l'entorn a la recerca de restes d'una possible fortificació o defensa sense trobar-les, un resultat que confirma que el topònim correspon a un tret físic de la vall que, voltada de muntanyes, presenta una estreta gorja d'accés a la banda del migdia. A l'extrem sud de l'actual municipi de Castell de l'Areny hi ha una casa anomenada la Closa, en un indret vora el riu on les muntanyes també tanquen la vall. A

¹³ En concret els documents que citem són a les pàgines 691 i 695.

Catalunya hi ha diversos indrets anomenats Clua, Clusa, Closa, Montclús o fins i tot Clos, normalment situats en llocs de tancament geogràfic o prop seu.

2. ORÍGENS TOPONÍMICS

Significat

El topònim *Castell d'Adalasèn*, que trobem escrit com a *castrum Adalasindi* o *Atalasindi* (la *t* i la *d* de vegades es confonen perquè es pronuncien gairebé igual), està format per dues paraules: la primera fa referència a un indret fortificat, un castell, i la segona és el nom de persona *Adalasind/Atalasind*, acabat amb la declinació llatina que els escriptors que redactaven els documents aplicaven segons creien més oportú.

Podria ser que aquest fos el nom de la persona que va governar per primera vegada aquest castell, però també podria ser que anteriorment hi visqués algú anomenat Atalasèn, propietari o no, que donés nom a l'indret i que quan es creés el castell es conservés el nom que hi havia. Fos com fos, es tracta de l'antropònim d'un home.

Adalasindus o *Atalasindus* no és un nom de persona únic a les terres del nord-est de la península Ibèrica, ja que en un document del 20 de gener de 982/83 (Baraut, 1980, doc. 192, p. 27-28), prop de la Corriu, el riu Cardener i Sant Pere de Graudescales (actual Solsonès) s'esmenta una casa que és d'Adalasèn (*ad ipsa kasa de Adalasindo*). El 31 d'abril de 947/48 (Ordeig, 2020, doc. 363, p. 365) un prevere anomenat Adalasèn (*Adalasindus*) redacta i signa un document referent a la vall de Brocà (actual Berguedà, al segle X era de la Cerdanya) (Camprubí 2006, p. 51-64) i el març de 978/79 (Baraut, 1979, doc. 175, p. 123) un altre prevere anomenat Atalasèn (*Atalasindus*) fa el mateix amb un document de Sant Tirs (possiblement el Pla de Sant Tirs, actual Alt Urgell). Ignorem si els dos preveres eren la mateixa persona o no, ja que les dates disten més de trenta anys l'una de l'altra. *Adalasind* és un antropònim d'origen germànic format per l'arrel *asal-/adal-* i per la terminació *-swinn/-sinn*, tal com veurem tot seguit.

L'arrel *asa-* amb les seves variants *asal-*, *adal-*, *asan-* i *asar-* la trobem en diversos noms medievals usats sobretot pels francs, i el significat de la forma *Adal-* estaria relacionat amb noblesa o aristocràcia (*Duden Deutsches Universal-Wörterbuch*, 2007, p. 109). No vol pas dir que tots els que s'anomenaven així

fossin nobles, sinó que és el significat que tenia el nom quan es va començar a usar, igual com avui hi ha gent que de cognom s'anomena Rei, Comte o Marquès i no per això són aristòcrates.

El nom *Atala*, *Adala*, *Addala*, i altres variants escriptòriques, està estès pels *pagus* i comtats de l'est peninsular ibèric. El trobem en documents relacionats amb els indrets de Ges (prop d'Ogassa),¹⁴ Turbians,¹⁵ Avià (prop de Llúvia),¹⁶ Sant Joan de Bergús,¹⁷ Palà (prop del Castell de Cardona),¹⁸ Cardona,¹⁹ Espodolla (a l'actual vall de Cabó, prop d'Organyà),²⁰ Sant Sadurní de Clariana,²¹ Aravell i Estamariu,²² Ullà,²³ la vall d'Anglès,²⁴ Santa Eulàlia (de Palau, comtat d'Empúries),²⁵ Girona,²⁶ Bàscara i Cassinyola,²⁷ Segalars (prop Sant Gregori, Girona),²⁸ Castellar (de la Selva),²⁹ Santa Maria d'Arlès (Rosselló),³⁰ Sant Andreu de Sureda (Rosselló),³¹ Elna,³² Olost³³, Valfogo-

¹⁴ Ordeig, 2020, doc. 284, p. 317-318, *Addalus sacer*, 937/38 gener 3.

¹⁵ Ordeig, 2020, doc. 371, p. 369-370, *Adalane*, 949 gener 30.

¹⁶ Ordeig, 2020, doc. 379, p. 374-375, *Adala presbiter*, 948/49 juliol 20.

¹⁷ Ordeig, 2020, doc. 695, p. 581-582, *Adala*, 981-82 maig 18.

¹⁸ Ordeig, 2020, doc. 701, p. 585-586, *Adala*, 982/83 novembre 27.

¹⁹ Ordeig, 2020, doc. 791, p. 652-53, *Adala*, 990/991 octubre 28.

²⁰ Ordeig, 2020, doc. 792, p. 653-54, *Adala*, 991/92 gener 28.

²¹ Ordeig, 2020, doc. 804, p. 664-65, *Adala*, 993-94 gener 28.

²² Ordeig, 2020, doc. 908, p. 744-748, *Adalani*, 1019/20 febrer 13.

²³ Ordeig, 2009b, doc. 53, p. 95-96, *Adalane*, 881/82 maig 17.

²⁴ Ordeig, 2009b, doc. 91, p. 126-129, *Addala presbiter*, 898/899 abril 17.

²⁵ Ordeig, 2009b, doc. 140, p. 158, *Atalani*, 912/13 febrer 26/27.

²⁶ Ordeig, 2009b, doc. 127, p. 146-147, *Addala presbiter* i *Addila presbiter*, 908 novembre 20; Segurament són els mateixos que apareixen al doc. 142, p. 159-160, *Adilane arxipresbiter* i *Adalano canonicus*, també hi trobem un *Adalanco*, 912-915 març 1.

²⁷ Ordeig, 2009b, doc. 171, p. 176-178, *Adalane*, 921/922 febrer 25; Segurament el mateix del doc. 172, p. 178-179, *Addalane*, 921/922 febrer 25.

²⁸ Ordeig, 2009b, doc. 192, p. 193, *Addalar* és escrivent, 924/25 març 23.

²⁹ Ordeig, 2009b, doc. 211, p. 205-207, *Adala*, 928/29 abril 8.

³⁰ Ponsich, 2006, doc. 238, p. 254-256, *Adala monachus*, 934 agost 3.

³¹ Ponsich, 2006, doc. 163, p. 195-196, un abat anomenat *Addala*, 900/901 o bé 902/903.

³² Ponsich, 2006, doc. 150, p. 187-188, *Addala presbiter*, 896/897 març 12.

³³ Ordeig, 2009a, doc. 860, p. 649-650, *Addala leuita*, 960/61 maig 9; Doc. 919, p. 687-688, *Addalus presbitero*, 963/64 abril 13; Doc. 1.121, p. 812-813, *Addalus sacer*, 972/73 juny 11. Potser tots tres eren la mateixa persona.

na (del Ripollès),³⁴ la Boada de Fontcoberta (Osona),³⁵ Castellterçol,³⁶ Santa Eulàlia (de Riuprimer),³⁷ Gurb,³⁸ Cerceda (prop Sant Cugat del Vallès),³⁹ Eraprunya,⁴⁰ Palofred (Terrassa),⁴¹ la Roca (del Vallès),⁴² Masquefa,⁴³ Carerac (Caldes de Montbui),⁴⁴ etc. Al document de 886/87 referent al judici entre el comte Guifré (el Pilós) i el bisbe Esclua, hi signa un personatge anomenat Atala, que no sabem mai si era una referència a la persona que governava el *castrum Adalasindi* i li donava nom (cosa poc probable, ja que seria més encertat que en aquest cas es digués Atalasèn i no Atala) i que anava al judici a donar testimoni dels béns que eren situats a la seva jurisdicció, o bé si es tractava d'una altra persona.

Aquesta arrel *asal-*, transformada en Adala/Atala, també la trobem en altres antropònims compostos de l'època com ara Atalamundus,⁴⁵ Addanasindus,⁴⁶ Addalaguando,⁴⁷ Atalamirus,⁴⁸ Atalauri,⁴⁹ etc. I a l'actual Europa occidental està documentada en noms masculins des del segle V i en femenins a partir del VII (Förstemann, 1900, p. 178).

La terminació *-sind/-sinn*, que significa 'fort' o 'enèrgic',⁵⁰ i els altres derivats de *-swinns/-swiss*, en alguns topònims de l'actual Alt Berguedà (i en altres

³⁴ Ordeig, 2009a, doc. 138, p. 172-173, *Addala presbiter*, 914/15 setembre 8.

³⁵ Ordeig, 2009a, doc. 306, p. 273-274, *Addala presbiter*, 927/28, 870/71 març 8.

³⁶ Ordeig, 2009a, doc. 277, p. 259, *Addala*, 924/25 novembre 29.

³⁷ Ordeig, 2009a, doc. 1858, p. 1318, *Addala*, 1000/01 juny 6.

³⁸ Ordeig, 2009a, doc. 512, p. 410-411, *Addalus presbiter*, 992/93 maig 13.

³⁹ Baiges-Puig, 2019, doc. 855, p. 772, *Adala*; Un personatge diferent a l'anterior el trobem al doc. 883, p. 799-800, *Adala*, 878/79, 937/38, 986/87 maig 14.

⁴⁰ Baiges-Puig 2009, doc. 760, p. 697-698, *Adala*, 981/82 setembre 5; Torna a aparèixer el mateix personatge al doc. 763, p. 700-701, 981/82 setembre 22.

⁴¹ Baiges-Puig, 2009, doc. 139, p. 246-247, *Adala*, 920/21 març 14.

⁴² Baiges-Puig, 2009, doc. 178, p. 268-271, *Adala*, 932/33 juliol 4.

⁴³ Baiges-Puig, 2009, doc. 538 bis, p. 520-521, *Adala presbiter*, 967/68 desembre-968/69 febrer.

⁴⁴ Baiges-Puig, 2009, doc. 1209, p. 1.085-1.086, *Adala*, 992/93 juny 30; Possiblement el mateix que apareix a la *Vila Pugio* també a prop Caldes de Montbui, doc. 1.227, p. 1.106-1.107, 994/95 gener 31.

⁴⁵ Ponsich, 2006, doc. 125, p. 169-171, 879/80 juny 19; Doc. 50, p. 110-111, 860/61 gener 10.

⁴⁶ Ponsich, 2006, doc. 23, p. 94-95, 840/41 juny 20-841/42 juny 19.

⁴⁷ Ordeig, 2009a, doc. 109, p. 148, 912/13 juny 4.

⁴⁸ Baraut, 1979, doc. 22, p. 35-36, 863/64, 921/22 juny 1.

⁴⁹ Abadal, 2007, doc. 78, p. 326-327, 877/78 març 21.

⁵⁰ Diversos autors 2007, p. 1.547 i 1.651; Diversos autors 2013, p. 501.

llocs també) es converteixen en *-reny*, com ara Gisclareny o Bastareny, que venen de *Gisclasind*⁵¹ i *Bastasind*⁵² o formes derivades d'aquesta terminació.

La transformació parlada i escrita de *castrum* a castell

La transformació del mot llatí *castrum* en *castell* és comuna a tots els *pagus* i comtats del nord-est peninsular ibèric on es parla català i per tant no entrarem en aquest tema de caràcter lingüístic general.

Els habitants del *Castrum Adalasindi* de finals dels segles IX o inicis del X ja devien pronunciar “castell” o “castrell”, ja que al document de 987 (986) referent a una propietat del comte Oliba, que ja hem citat anteriorment, un dels límits afronta amb *Castellaraco*, un nom que nosaltres creiem que fa referència a la muntanya dels Castellons o bé al lloc on hi havia hagut l'emplaçament del castell, ja abandonat, i per tant anomenat “Castellarac” (castellot). Fins i tot podria ser una derivació del mot *Castellare*, que ja ens apareix a l'època, com per exemple Castellar [del Riu] (Ordeig 1993, doc. 36, p. 96-99), i que arreu de l'actual Catalunya normalment es troba associat a llocs on hi havia restes abandonades anteriors. La gent de l'època, quan redactava els documents, tenia molt clara la diferència entre *castrum* i *castellare* i mai es barrejaven, com podem comprovar estudiant els textos que d'ells ens han arribat.

Tampoc s'ha de confondre *Castellare* amb *Castellum*, ja que aquesta darrera és una derivació del mot *castrum* que s'usarà segles més tard a la documentació notarial. En els documents originals conservats als arxius de la Seu d'Urgell no és fins a inicis del segle XII quan comença a aparèixer escrita esporàdicament la denominació “castell” en lloc de *castrum*, aplicada sobretot a topònims, i també el mot *castellà* aplicat a les persones (*Castello-bono*, *castellum de Monteroio*, *Castelfulit*,⁵³ *Castelnou*,⁵⁴ *ad ipsos castellanos ipsas castellanias*,⁵⁵ *castello uidelicet Castellar*,⁵⁶ etc.). Però en la llengua escrita sem-

⁵¹ Ordeig, 1993, doc. 62, p. 148-150, *Gisclaenne*, 948/49 gener 30; Baraut 1990-1991, doc. 1409, p. 223-224, *Gisclasèn*, 1130 agost 6.

⁵² Arturo-Alaix, 2017, doc. 41, p. 107-109, *Bastasinne*, 893 gener 2; Ordeig 2020, doc. 379, p. 374-375, *Bestasinde*, 948/49 juliol 20; Ordeig 2020, doc. 416, p. 397-398, *Bastasinde*, 950/51 desembre 29; etc.

⁵³ Baraut, 1988-89, doc. 1.297, p. 124-127, 1116 octubre 11.

⁵⁴ Baraut, 1988-89, doc. 1.313, p. 140-142, 119/20 gener 9.

⁵⁵ Baraut, 1988-89, doc. 1.327, p. 155-156, 112-1121.

⁵⁶ Baraut, 1988-89, doc. 1.507, p. 310-311, 1150 juny 24.

pre predominarà el mot *castrum*, encara que a finals del segle XII en alguns llocs sembla que ha arrelat la denominació *castell*, si més no als topònims, (*castello*,⁵⁷ *kastelli* i *kastellum*,⁵⁸ *Castel Arnal*,⁵⁹ etc.).

Quan es tracta de còpies, en canvi, podem trobar el mot *castell* en documents del segle XI (i algun del X) ja que si aquesta fou feta als segles XII o XIII de vegades els escriptors adaptaven les paraules anteriors a les de l'època, cosa que observem, per exemple, als textos copiats al segle XIII dins del primer llibre del Cartoral *Liber Dotaliorum Ecclesiae Urgellensis*. És per això que trobem el mot *castellum* diverses vegades a l'anomenada segona acta de consagració i dotació de Santa Maria de la Seu d'Urgell, feta el 23 d'octubre de 1041/40 (Ordeig, 1996, doc. 165, p. 101-107) i copiada en aquest llibre.

No obstant això, la paraula *castellum* es pot trobar en textos cristians referents a reflexions i ensenyances sobre la Bíblia (anomenats textos patristics) anteriors al segle XII com, per exemple, a l'obra de Beda el Venerable (finals del segle VII-inicis del VIII).⁶⁰ Però, *castellum* era als originals?

Així, l'aparició del mot *castellum* en documents originals no patristics anteriors al segle XII que han estat redactats a la zona de l'actual Catalunya podria ser un indicatiu de falsedat documental.

En un inventari dels documents que l'any 1766 hi havia al monestir de Sant Pere de la Portella ens apareix diverses vegades el nom *Castell* tot sol i, pel context, fa referència al Castell d'Adalàs/Dalareny (Bolòs, 2009, doc. 410).⁶¹ La denominació de l'indret només com a Castell, sense afegir-hi "de l'Areny/Dalareny", sabem que era utilitzada al segle XX per la gent gran oriünda de la contrada i avui encara la fan servir els pocs descendents seus que hi viuen o per gent d'altres municipis veïns.

La transformació parlada i escrita d'*Adalàs* en *de l'Areny*

Però, com hem arribat de *Castrum Adalàsindi* o *Castell d'Adalàs* a *Castell de l'Areny*? Hem de tenir en compte que els escriptors adaptaven al llatí

⁵⁷ Baraut, 1990-91, doc. 1.668, p. 193, 1172 març 10.

⁵⁸ Baraut, 1990-91, doc. 1.675, p. 200-201, 1173 juliol 3.

⁵⁹ Baraut, 1990-91, doc. 1.742, p. 260, 1178 agost 17.

⁶⁰ Vegeu, per exemple, l'ús que en fa a *Expositionum Euangelium Secundum Lucam*, desat a la Biblioteca Nacional de España, siglo XII, cajón I, orden 2, número 27, una còpia del segle XII feta a la Catedral de Mesina, p. 214v, 216v, etc.

⁶¹ Vegeu per exemple les pàgines 676, 694, 695 i del document 311 la p. 748.

aquells noms que pronunciava la gent de la contrada i que per tant és normal que hi trobem diferències ortogràfiques ja que cada persona que escrivia tenia el seu propi criteri o interpretava els noms d'una manera o altra. Els escriptors només abandonen les antigues formes d'escriure els noms quan aquestes ja fa temps que no les pronuncia ningú i per tant no té cap sentit mantenir-les. És a dir, que quan apareix un canvi generalitzat en la manera d'escriure un topònim vol dir que ja fa temps que es pronuncia d'aquella manera.

És per això que la gent dels segles IX i X, quan enraonava, no deia pas *Castrum Adalasin* sinó que devia utilitzar formes com “Castrell/Castell d'Adalasin”, “Castrell/Castell d'Adalàs”, “Castrell/Castell Adalàs” o alguna forma similar. Nosaltres creiem que podrien haver-hi dues formes de pronunciar que són les més probables que duguessin al nom actual:

— Castrell/Castell d'Adalàs: En aquest cas hi hauria una duplicació de la síl·laba *da* (d'Ada) que seria de mal pronunciar i amb el temps es perdria.

— Castrell/Castell Adalàs: La primera *a* del nom [A]dalàs es perdria perquè és àtona, cosa que passa en altres topònims de llengua catalana com, per posar un exemple, la riera de Navel, que en aquesta època es coneixia com *Anavel*.⁶²

Sia com sia, totes dues formes es transformarien a la llengua parlada en “Castrell/Castell Dalàs”. Amb el temps la terminació *-sen* passaria a *-reny*, com en el cas de Gisclareny o Bastareny, i aquest “Dalareny” les generacions posteriors l'acabarien interpretant com “de l'Areny”, una adaptació lingüística que per a ells tenia sentit (areny, sorra), enfront d'una altra que cap d'ells no sabia què volia dir. Aquesta és l'explicació que nosaltres hi trobem, enfront d'altres de més enrevessades (Coromines, 1989, p. 230-231; Casassas, 2021, p. 25-26).

Però, quan s'aplicaren aquests canvis a la documentació escrita? Els escriptors del segle IX i X sabien que els noms que es pronunciaven amb la terminació *-sen/-sena* s'havien d'escriure *-sind/-sinda* segons les formes de llatinització dels noms propis que coneixien. La terminació *-sen* aplicada a *Dalàs* no la trobem escrita sobre un pergami fins al 23 de gener de 1077/76 (*Castrum Adalsen*) (Baraut, 1985, doc. 901, p. 32-33)⁶³ o almenys no

⁶² Ordeig, 2020, doc. 630, p. 536-538; doc. 789, p. 651; etc.

⁶³ Un personatge anomenat Guillem fa testament i deixa a Santa Maria de la Seu d'Urgell la part que li pertoca d'un alou que és al *Castrum Adalsen* (que nosaltres identifiquem amb Adalàs, no hi ha altra possibilitat) i que tenia de part de la seva mare i per compra a Miró Riculf.

en coneixem cap d'anterior.⁶⁴ El canvi de *-sen* a *-reny* s'hauria d'haver produït durant les generacions posteriors, possiblement als segles XII o XIII, ja que a inicis del segle XIV trobem escrita la forma *Dalaren* (19 de febrer 1313) (Casassas, 2021, p. 36),⁶⁵ *Dasseny* (12 abril 1339) (Bolòs, 2009, doc. 186, p. 485-487)⁶⁶ o *De Lasen/Laseyn* (3 maig 1345) (Bolòs, 2009, doc. 207, p. 518-519).⁶⁷ És possible que en aquests moments ja s'associés amb la paraula *areny*, ja que anys més tard, en un text referent als senyors de la Portella del 6 d'agost de 1428, hi apareix escrit "del Arey".⁶⁸ Tots els textos que hem vist fins ara estaven redactats en llatí però el 1428 en coneixem un en català que utilitza la forma *Castel del Arey*.⁶⁹ Aquesta serà la forma escrita més usual que, un cop aplicada la normativa catalana proposada el 1933 per Pompeu Fabra, s'acabà convertint en "de l'Arey", la forma oficial catalana que s'usa avui.⁷⁰ En documents i textos escrits en castellà podem trobar aquest nom de diverses maneres, per exemple "De Arenis" (Madoz, 1847, p. 94), "De Arey",⁷¹ etc., tot depèn de com l'adaptava la persona que ho escrivia.

⁶⁴ En el cas de Bastareny, trobem escrita la forma *Bestassen* en un pergami original de l'11 d'abril de 1032/1031 (Bolòs-Pagès doc. 73, p. 207). És durant el segle XI quan els escriptors, en alguns casos, comencen a escriure la forma *-sen* en lloc de *-sind*.

⁶⁵ Llegiu la segona línia de la primera fotografia que publica. Visita pastoral que ell data del 19 de febrer de 1313, desada a l'Arxiu Episcopal de Vic.

⁶⁶ Escrit per Bernat Jové, prevere i regent de l'església de Sant Vicenç.

⁶⁷ Al document apareix citat Bernat ça Rota, Ramon de Comelles, Joan de [les] Cases, Bernat de Prat i els masos de Jovell, Camp Rubí, Soldevila, Canal i Malrén (possiblement Massilent), topònims i cases que encara existeixen.

⁶⁸ Archivo Histórico Provincial de Zaragoza, fons Casa Ducal de Híjar-Aranda, Portella, P/002070/0009. Bernat Galzeran de Pinós dona la baronia de la Portella al seu germà Ramon com a pagament pels 100.000 sous que li pertocaven de legítima.

⁶⁹ Archivo Histórico Provincial de Zaragoza, Casa Ducal Híjar-Aranda, P/1-304-31. Galzeran de Gósol fa un capbreu de les rendes que cobra de les seves propietats a Castell Dalareny, parròquia de Sant Vicenç, que són: Puig de la Calvera, Solar, Jovell, Riu Jussà, Riu Sobirà, Comelles i Deixesa.

⁷⁰ L'article 6 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979, refermat el 2006, diu que la llengua oficial de Catalunya és el català. El decret 78/1991 del 8 d'abril de la Generalitat de Catalunya, substituït pel 133/2020 de 17 de novembre, regula l'ús oficial de la toponímia a Catalunya.

⁷¹ Apareix en documentació municipal a partir de finals del segle XIX endavant.

Hem d'escriure “de l’Areny” o “Dalareny”?

Per les proves documentals que hem aportat en aquest estudi, la forma “de l’Areny” ens evoca un arenal inexistent i per tant no seria la forma més correcta d’escriure aquest nom però sí la més intel·ligible i entenedora per a qualsevol persona, ja que tothom sap què és un areny.

La forma “d’Alareny”, utilitzada en textos històrics per Jordi Bolòs i Montserrat Pagès (1986), Josep Camprubí Sensada (1999, 2005, 2006, 2019, etc.), Paul Freedman (2003) i Ramon Ordeig Mata (2020) a finals del segle XX i inicis del segle XXI, és més correcta que l’anterior ja que no fa referència a cap “areny” sinó a un nom propi *Alareny*. El problema és que no hi ha cap personatge anomenat així que doni nom al poble ja que, com hem vist, prové d’*Adalasèn*, i en aquest cas es converteix la lletra *d* en un article amb apòstrof quan en realitat no ho és.

Per tant, creiem que la forma més adient d’escriure aquest topònim és “**Castell Dalareny**”, en què es conserva la procedència de l’antropònim *Adalasin*/*Adalasen*, amb la lletra *a* inicial perduda i amb la terminació final transformada en *-reny*, tal com s’ha pronunciat des de fa segles.

El gentilici

El gentilici de Castell Dalareny que primer se’ns podria acudir seria castellareny o castellarencs, però en el primer cas faria referència a un poble relacionat amb un areny, cosa que no és així, i en el segon amb un castell que no ens definiria per a res d’on és.

Atès que el nom del poble i el que el diferencia d’altres és la procedència de l’antropònim *Adalasin*/*Atalasin* convertit en *Adalasèn* > *Dalareny*, proposaríem com a gentilici la forma *dalareny/dalarenya* i en plural *dalareny*s/*dalarenyes*.

3. CONCLUSIONS

En la segona meitat del segle IX, i dins d’uns processos de conquesta, estructuració i consolidació territorial del *pagus* o territori conegut com a Berguedà, fets que realitzaren els comtes cerdans per ordre dels monarques francs, es creà una xarxa de castells i d’esglésies parroquials per tal de defensar el territori contra Al-Andalus, controlar-lo, repartir-lo i cobrar-hi rendes.

Un d'aquests era el castell d'Adalasèn, topònim que provenia d'un antropònim germànic que escrit en llatí era *Adalasindus/Atalasindus*. Podria ser el nom del primer administrador del castell o bé el nom amb el qual es coneixia l'indret abans d'establir-s'hi el castell.

A inicis del segle X el control del terme ja estava assumit per l'església de Sant Vicenç, car la frontera amb Al-Andalus estava allunyada i la zona romana consolidada sota domini cerdà. Per tant, no tenia cap sentit mantenir el castell o campament (*castrum*) tot i que aquest quedà com a topònim. A finals de segle ens apareix un esment del *Castellaraco*, possiblement el lloc on hi havia les restes abandonades del *castrum*, o bé pot ser una referència a la muntanya dels Castellons. En aquests moments Sant Romà de la Clusa era una parròquia independent.

En el llenguatge parlat, Castell d'Adalasèn perd la doble síl·laba *da* i es converteix en *Castell Dalasèn*. Posteriorment, i dins d'un procés que observem també en altres topònims propers, la terminació *-sen* es transforma en *-reny* (Dalareny) i la gent acaba associant el nom del poble amb un areny, un lloc de sorra, quan l'origen no és aquest. Així, la forma correcta d'escriure'l no seria *Castell de l'Areny* ni tampoc *Castell d'Alareny*, sinó *Castell Dalareny*, del qual hauria de derivar el gentilici *dalareny/dalarenya*, *dalarenys/dalarenyes*.

BIBLIOGRAFIA

ABADAL VINYALS, Ramon d':

(1981) *Els temps i el regiment del Comte Guifred el Pilós*. Sabadell: AUSA.

(2007) *Catalunya Carolíngia, vol. III. Els Comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

ALTURO, Jesús; ALAIX, Tània (2017). *Chartae Latinae Antiquiores*, vol. 112. Dietikon-Zürich: Urs Graf Verlag.

BALANÀ ABADIA, Pere (2002). *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*. Col·lecció Nissaga, número 13. Barcelona: Rafael Dalmau.

BAIGES JARDÍ, Ignasi J.; PUIG USTRELL, Pere (2019). *Catalunya Carolíngia, vol. VII. El Comtat de Barcelona*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

BARAUT, Cebrià:

(1979) "Els documents dels segles IX i X conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, vol. II. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, p. 7-145.

(1980) "Els documents dels anys 981-1010 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, vol. III. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, p. 7-165.

(1985) "Els documents dels anys 1076-1092 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, vol. VII. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, p. 7-218.

- (1988-1989) "Els documents dels anys 1101-1150 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, vol. IX. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, p. 7-312.
- (1990-1991). "Els documents dels anys 1151-1190 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, vol. X. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, p. 7-158.
- BERTRAN COMELLAS, Josep Maria (1988). *De Toponymia Praeromana. Antigues Arrels Berguedanes*. Gironella: Edita l'autor.
- BOLÒS, Jordi; PAGÈS, Montserrat (1986). *El Monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, col. Artestudi. Barcelona: Proa.
- BOLÒS MASCLANS, JORDI (2009). *Diplomatari del Monestir de Sant Pere de la Portella*, Col. Diplomatari n. 47. Barcelona: Fundació Noguera.
- CAMPRUBÍ SENSADA, Josep:
 (1984) *Castell de l'Areny*. Gironella: El Vilatà i l'autor.
 (1998) "La funció dels *castra* i la seva relació amb les *parroechiae* en el procés d'estructuració territorial berguedà (fi del s. IX inicis del X). *II Congrès Internacional dels Pirineus*, Girona, 1998.
 (1999) "La indivisibilitat del bloc comtal cerdano-berguedà en època d'Oliba (Cabreta) i dels seus fills (finals del s. X inicis del XI)". *Congrès Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps*. Vic, 1999.
 (2004) "Els *castra* berguedans de finals del s. IX inicis del X i el seu context". *Els Castells Medievals a la Mediterrània Nord-occidental*. Arbúcies, 2004.
 (2005). "Los *castra* y las iglesias en el nuevo modelo de organización territorial del Pagus Berguedà a finales del S. IX e inicios del X". *II Congreso de Castellología de Teruel*.
 (2006) *Conquesta i Estructuració Territorial del Berguedà (ss. IX-XI). La Formació del Comtat*. Col. Espai/temps, n. 46. Lleida: Universitat de Lleida.
 (2019) "El patrimoni immoble conegut del comte Oliba, el futur abat i bisbe, i la confusió historiogràfica que ha provocat". *XV Trobades Culturals Interpirinenques*. Societat Andorrana de Ciències, p. 11-29.
 (2022) "Com datar documents alt medievals del nord-est peninsular Ibèric (actual Catalunya). El sistema Camprubí 2022 de datació documental". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 63.
- CAMPRUBÍ, J.; MARTÍ, R (2009). "El monestir carolingi de Sant Salvador de Mata (l'Espunyola, Berguedà)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n. 29. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 547-573.
- Catalunya Romànica*, vol. V. El Berguedà. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985.
- CINGOLANI, Stefano, M (2019): "De la ocupación de tierras a la expulsión de los sarracenos. Acerca de las ideas de conquista en los condados catalanes". *La Reconquista. Ideología y justificación de la Guerra Santa Peninsular*. Madrid: La Ergástula, p. 163-186.
- COROMINES, Joan (2011). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Congrès Fars de l'Islam. Antigues Alimares d'al-Andalus*. Barcelona: EDAR, 2006.
- Duden Deutsches Universal-Wörterbuch*, Maunheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag, 2007.
- Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Linden-Boston: Briel, 2013.

- FABRA, Pompeu (1933). *Gramàtica Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FARÍAS, Víctor; MARTÍ, Ramon; CATAFAU, Aymat (2007). *Les Sagreres a la Catalunya Medieval*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- FOLCH, Christian (2006). "La ceràmica de l'alta edat mitjana d'un habitatge del vil·lar de Montclús (Santa Maria de Merlès, Berguedà). *De Constantí a Carlemany. III Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*. Mataró, p. 187-195.
- FÖRSTEMANN, Ernst (1900). *Altdeutsches Namenbuch; vol. I: Personennamen*. Bonn.
- FREEDMAN, PAUL H (2003): "Un document del comte Oliba abans de la seva entrada en religió". *Ausa*, vol. 21, n. 151, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, p. 23-28.
- GASCÓN CHOPO, Carles; VERGÉS PONS, Oliver (2017). "L'acta de consagració de la catedral d'Urgell. Un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024". *Afers*, vol. 86. Catarroja, p. 191-220.
- GIBERT REBULL, Jordi (2018). *La Fi del Món Antic i els Inicis de l'Edat Mitjana a la Catalunya Central*. Col. Trama n° 4. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
- INIESTA, Àngel (1989). "Pueblos prerromanos de Levante, Cataluña y Baleares". *Colonización y Formación de los Pueblos Prerromanos*. Madrid: Gredos.
- MADOZ, Pascual (1847). *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus Posesiones de Ultramar*, vol. VI. Madrid: Establecimiento Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti.
- MARTÍ CASTELLÓ, Ramon:
(1995) "Territoria en transició al Pirineu Medieval (segles V-X). *Actes del Tercer curs d'Arqueologia d'Andorra*. Andorra: Patrimoni Cultural, p. 37-83.
(1997) "L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric". *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 4t curs d'Arqueologia d'Andorra*. Andorra: Patrimoni Cultural, p. 28-60.
- MARTÍ CASTELLÓ, Ramon; CAMPRUBÍ SENSADA, Josep (2000). *Evolució del poblament a la plana central del Berguedà des de l'època baix imperial romana fins l'alta edat mitjana*, informes i memòries dipositats al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- MIKES JAWI, Tünde (2002-2003). "Can Perramon de Bruguera: Canvis en un patrimoni i llinatge de muntanya", *Íbix*, vol. 3. Centre d'Estudis del Ripollès, p. 155-163.
- ORDEIG MATA, Ramon:
(1993) *Les Dotalies de les Esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, vol. I, segles IX-X. Vic: Estudis Històrics.
(1996) *Les Dotalies de les Esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, vol. II, segle XI. Vic: Estudis Històrics.
(2009a) *Catalunya Carolíngia*, vol. 4. *Els Comtats d'Osona i Manresa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
(2009b) *Catalunya Carolíngia*. Vol. 5. *Els Comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
(2020) *Catalunya Carolíngia*. Vol 8: *El Comtat d'Urgell, Cerdanya i Berga*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PONSICH, Pierre (2006). *Catalunya Carolíngia*, vol. VI. *Els Comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RIU, Manel (1962). "Probables huellas de los primeros castillos de la Cataluña Carolingia". *San Jorge*, número 47. Barcelona, p. 34-39.

